

# Aikuiskasvatustutkimus Saksan liittotasavallassa

*Siebert, Horst 1986. Aikuiskasvatustutkimus Saksan liittotasavallassa. Aikuiskasvatus 6, 3, 116—120. — Saksan liittotasavallassa on perinteisten aikuiskasvatusorganisaatioiden suosio ollut laskemassa samalla, kun uusien yhteiskuntaliikkeiden suosio on kasvanut. Aikuiskasvatuksessa ovat työnantajat ja poliitikot korostaneet tuottavuutta lisäävää aikuiskasvatusta. Näistä syistä ei aikuiskasvatustutkimus ole riittävästi kirjoittajan mukaan kehittynyt. Artikkelissa esitellään myös liittotasavallan aikuiskasvatustutkimuksen painopistealueita ja tuloksia.*

Aikuiskasvatukseen liittyvät teoreettiset ja käytännölliset kysymykset ovat suurelta osin samankaltaiset Suomessa ja SLT:ssa johtuen siitä, että opetettavat aineet ovat sidoksissa vastaaviin teollistumisen, demokratisoitumisen ja yhteiskunnallisen tasa-arvoistamisen tahoilta tuleviin haasteisiin.

Ennen kuin ryhdyn hahmottamaan eräitä teoreettisen teorian ja empiirisen tutkimuksen trendejä ja näkökohtia, haluaisin kuvailla lähemmin aikuiskasvatuksessamme ja aikuiskasvatuspoliitikassamme tapahtunutta kehitystä.

Aikuisille tarkoitettujen kurssien lukumäärät ja niille ilmoittautuneiden määrät ovat jatkuvasti nousseet vuodesta 1970 lähtien, jolloin useita aikuiskasvatustalouksia säädettiin. Osoituksena tästä kehityksestä mainittakoon, että kun teollisuutemme käytti 70-luvun lopussa työntekijöidensä ammatilliseen koulutukseen 4 miljardia DM, niin 1985 tämä summa oli kasvanut 10 miljardiin. Tärkeimmäksi syyksi tähän taloudelliseen investointiin esitetään korkean teknologian nopeata kasvua erityisesti mikroelektroniikan. Jopa aikuiskasvatusta harjoittavat julkiset instituutiot kuten kansalaisopistot ovat muuttumassa yhä enenevässä määrin sivistyslaitoksista ”teknologian siirtoa” toteuttaviksi laitoksiksi käyttäkseni uutta aikuiskasvatuksen iskusanaa.

Toisaalta keskustellaan jälleen kerran nykyaikaisen ”yleissivistuksen” sisällöstä. Työnantajille ja poliitikoille nykyaikainen yleissivistävä kasvatus ei kuitenkaan ole ensisijaisesti keino, joka palvelisi henkilön itsensä toteuttamisen

ja itsetunnon kehittämisen tarpeita, vaan väline entistä paremman ammattitaidon saavuttamiseksi. Näin ollen em. yleissivistävä kasvatus pitää sisällään ”avainominaisuuksia” kuten kommunikointitaito, yhteistyökyky ja luovuus. Tästä johtuen nykyaikaisten tuotantolaitosten johtohenkilöiltä edellytetään osallistumista, ei ainoastaan ammatillisille teknisille kurseille, vaan myös semiraareihin, joissa käsitellään ryhmädynamiikkaa, retoriikkaa, ja jopa transsendenttistä mietiskelyä.

Aikuiskasvatuksen hallitseva ja yhä tärkeämmäksi tuleva sosiaalinen funktio on tuottaa ajanmukaista teknologista pätevyyttä (kvalifikaatiota). Aikuiskasvatuksen muut kasvavat ei-ammattilliset sektorit ovat nekin riippuvaisia tästä kolmannelta teollisesta vallankumouksesta — jopa siten, että ne pyrkivät korjaamaan ja lieventämään tässä kehityksessä havaittuja haittoja. Tämä merkitsee mm. sitä, että työttömille pyritään järjestämään entistä enemmän kursseja; ei pelkästään heidän ammattitaitonsa kehittämiseksi, vaan myös heidän integroimisekseen sosiaaliseen järjestelmään sekä ideologisesti että tunneperäisesti. Samoin tarvitaan lisää resursseja kulttuurialueita ja lisääntyneitä vapaa-aikaa varten. Työttömille tarkoitettujen kurssien ja vapaa-aikaseminaarien lisäksi meillä järjestetään yhä enemmän vanhuksille eläkkeelle siirtymiseen valmistavia ohjelmia. Lisäksi psykologian kurssit ovat erittäin suosittuja, ja usein näillä kursseilla on terapeuttinen funktio.

Näiden perinteisten aikuiskasvatusinstituuti-

oiden nauttiman suuren suosion rinnalle ovat nousseet erilaisten ”yhteiskunnallisten liikkeiden” toiminnot, jotka ovat useimmiten ristiriidassa yhteiskunnassa yleisesti vallitsevan nykyaikaistamisen ja teollistamisen kanssa. Tärkeimmät ”ruohonjuuriliikkeet” ovat ympäristö-, rauhan-, naisasia- ja kehitysmalliikkeet. Nämä ”deschooling activities” vetävät puoleensa nuoria yhä enenevässä määrin perinteisten aikuiskasvatustieteiden kustannuksella.

Tästä näkökulmasta katsottuna aikuiskasvatustieteidemme on jakautumassa kahtia ja kenties useampaankin osaan. Perinteinen aikuiskasvatustieteiden tutkimus on muuttumassa yhä enemmän taloudellisten ja sosiaalisten pyrkimysten välineeksi. ”Vaihtoehtokenttä” (alternative scene) on kuitenkin tuomassa esille uusia, antimoderneja arvoja ja ”postmaterialistisia” elämännäkemyksiä. Nämä ”vaihtoehtoisuudet” arvostavat perinteisiä aikuiskasvatustieteitä siitä, että ne ovat osa poliittista järjestelmää.

Edellä mainittu sosiaalinen ja teknologinen muutos määrää myös aikuiskasvatustieteelle rajat ja tavoitteet. Tutkijoiden ja poliitikkojen — työnantajien välinen kuilu näyttää yhä suurenevan. Poliitikot ja työnantajat, jotka päättävät tutkimusmäärärahoista, ovat ensisijaisesti kiinnostuneita tehokkaasti ja menestyksellisesti toimivasta aikuiskasvatustieteestä ja mittana he käyttävät taloudellisia kriteereitä. Tätä vastoin useat tutkijat painottavat itsensä toteuttamista, itsenäisyyttä, identiteettiä, arvostelukykyä, ja jokapäiväisen elämän rikastuttamista oppimisen kautta. Ennen kaikkea me tiedemiehet olemme kiinnostuneita itseohjautusta oppimisesta ja pohdiskelevasta itsekasvatuksesta välineoppimisen lisäksi. Näin ollen, tutkijat usein tutkivat asioita, jotka liittyvät yksilöiden elämäkertatietoihin ja elinympäristöön, aikuisopiskelijoiden ja heidän opettajiensa väliseen vuorovaikutukseen, kun taas koulutuspolitiikan laatijoita kiinnostaa aikuiskasvatuksen rakenteellinen toimivuus ja siihen kuuluvat koulutusohjelmat.

Edellä mainitusta johtuu, että SLT:ssa kriittinen, teoreettisesti orientoitunut tutkimustyö ei saa osakseen tarpeeksi varoja eikä kiinnostusta. Poliittista mielenkiintoa osoitetaan kyläkin tutkimuksiin, joissa tutkitaan kansalaisten ”suhtautumista” sosiaalisiin muutoksiin, tai työttömien ja muiden kohderyhmien motivoitumista pätevoittämiskursseilla. Mikroelektronikan koulutussuunnitelmat ovat myös erityisen arvostettuja.

Mutta mitkä ovat aikuiskasvatustieteiden empi-

risen tutkimuksen tärkeimmät tulokset viimeisten 20 vuoden ajalta? Painotan seuraavassa neljää tutkimusteemaa: 1) oppimismotivaatio ja osallistuminen, 2) oppiminen ja opetus kursseilla, 3) institutionaaliset rakenteet ja koulutuspolitiikka, 4) oppimistarpeet ja yhteiskunnalliset haasteet.

## 1. *Motivoituminen aikuiskasvatuksessa*

Aikuisten motivoitumista osallistua aikuiskasvatukseen tutkittiin hyvin runsaasti 70-luvulla. Tutkimukset perustuivat sekä tilastotietoihin että empiirisiin havaintoihin. Saksan liittotasavallassa — kuten useimmissa teollistuneissa maissa — aikuiskasvatustieteissä aliedustettuina ovat aikuiset, joilla on heikko ammattitaito ja vähäinen koulunkäynti, asuvat maaseudulla sekä ovat ulkomaalaisia. Naisten osallistuminen on vähäisempää ammattilaisilla, teknisillä ja poliittisilla kursseilla. Nämä tilastolliset tosiasiat eivät kuitenkaan kerro juuri mitään näiden ryhmien todellisesta oppimishalusta, sillä ohjelmatarjonta näitä ihmisiä ajatellen on usein riittämätön. Aikuisten oppimismotivaatio on siltikin riippuvainen aikaisemmista koulukokemuksista, kokemuksista aikuiskasvatuksesta, ammatillisista ja yhteiskunnallisista haasteista ja palkkioista, poliittisista ja kulttuurillisista harrastuksista, elämään ja uraan liittyvistä suunnitelmista. Optimistiset henkilöt ja ne joilla on korkea epävarmuuden sietokyky ovat enemmän opiskelusta kiinnostuneita kuin elämässään pettyneet ja ne joilla on runsaasti ennakkoluuloja. Eräiden tutkijoiden mukaan muutokset ja kriisit ihmisten elämässä lisäävät oppimismotivaatiota.

Perinteiset kvantitatiiviset tilastolliset tutkimusmenetelmät ovat epätydyttäviä etsittäessä relevanttisuutta em. yksilö- ja ympäristötekijöille. Näin ollen onkin jo muutamia vuosia sitten päädytty elämäkertatietoihin kohdistuneisiin tulkinallisiin tutkimusmenetelmiin, jotta oppimismotivaation monimutkainen sisäinen että ulkoinen verkosto voitaisiin ottaa huomioon. Keskeinen ongelma on tulosten yleistettävyyden; meillä on joukko kiintoisia yksittäisiä elämäntutkimuksia, mutta vain muutamia yleistettävissä olevia tuloksia.

## 2. *Oppiminen ja opettaminen*

Tilanne on edellä esitetyn kaltainen tutkimuksessa oppimista ja opettamista aikuiskasvatustieteillä. Hannoverissa kokeiltiin ja pa-

ranneltiin kvantitatiivisia aikuiskasvatuskursseihin kohdistuvia havainnointi- ja analysointimenetelmiä 70-luvun alkupuolella. Saimme todeta, että aikuiset pitävät perinteisiä koulu-  
maisia opetusmenetelmiä parempina, joskin he samalla pelkäävät näitä ”autokraattisia” menetelmiä. Mikäli opiskelijat voivat osallistua päätöksentekoon opettavien aineiden ja menetelmien suhteen, niin erityisesti ne aikuiset, joilla on korkeampi koulusivistys menestyvät paremmin ja ovat tyytyväisempiä kuin ne opiskelijat, joille ei tarjota osallistumisen mahdollisuutta. Luokittelimme kaikki keskusteluissa esille tuodut lausunnot kahteen kategoriaan: 1) lähinnä oppiainekseen suuntautuneet lausunnot ( informaatio, huomautus, kysymys) ja 2) lähinnä opiskelijaan suuntautuneet havainnot (palaute, yhteenveto, kertaaminen, evaluointi). Kognitiiviset ja emotionaaliset tulokset ovat parempia runsaasti oppilasorientoitunutta kommunikointia käyttävillä kursseilla kuin muilla kursseilla. Vaikuttaa siltä, että on parempi opettaa vain muutamia faktoja ja aiheita, mutta opettaa ne intensiivisesti. Huonoimmat tulokset saatiin kursseilla, joiden sisältö oli laaja, mutta vailla struktuuria.

Toinen yllättävä tulos: vaatimattoman koulutuksen omaavat henkilöt näyttävät oppivan paremmin kuin hyvin koulutetut, koska viimeksi mainitut ovat usein liian skeptisiä ja joskus vakuuttuneita siitä, että he ovat asioista paremmin perillä kuin heidän opettajansa. Heidän keskeytysprosenttinsa on korkeampi, eivätkä he valmistaudu opiskeluunsa niin intensiivisesti kuin vähemmän koulua käyneet kurssilaiset.

Kvantitatiivisten havainnointien, testien ja kyselytutkimusten avulla olemme saaneet runsaasti tietoa kommunikaation rakenteesta, tietomäärän kehitymisestä, emotionaalisesta tyydytyksestä jne. Toisaalta asennemuutoksista, uuden tiedon integroinnista kognitiivisiin skeemoihin, opiskelijoiden ja opettajien näkemysten eroista sosiaalisissa ja poliittisissa ongelmissa (”Deutungsmuster”), henkilön elämäkertatapahtumien määräämästä uuden kognitiivisen tiedon modifioitumisesta meillä on vain vähän tietoa. Tästä puutteellisuudesta johtuen eräät tutkijat ovat viime vuosina mieltyneet tulkitsevien menetelmien käyttöön oppimistapahtuman tutkimisessa. He pyrkivät rekonstruoimaan tyypillisiä ”avainseksenssejä” eri kursseista todellista etenemistä noudattaen, ja analysoivat ja kommentoivat näitä keskustelujasarjoja hermeneuttisesti. Näin menetellen he ovat saaneet tietää millä tavoin akateemisesti koulutetun opettajan ja työläis-

taustan omaavan opiskelijan ajatuskategoriat ja heidän tapansa nähdä ongelma eroavat toisistaan. Opettajat pyrkivät aina yleistämään ja luokittelemaan, kun taas kurssilaiset kertovat ammattikokemuksestaan peräisin olevia konkreettisia esimerkkejä ja tapahtumia. Usein osapuolet ymmärtävät toisensa väärin vaikka puhuisivatkin samasta aiheesta ja käyttäisivätkin samoja sanoja. Esimerkiksi sana ”vapaa-aika”, jolla on työttömälle eri merkitys kuin vakituisessa toimessa olevalle opettajalle.

Edellä esitetyn kaltainen kvalitatiivinen lähestymistapa on varsin monimutkainen. Tästä johtuen sen käyttö oppimistutkimuksissa on aina tähän päivään asti ollut varsin vähäistä.

### *3. Institutionaaliset rakenteet ja kasvatustaloudellinen politiikka*

Kolmas tutkimussektori käsittää analysoinnin, joka kohdistuu institutionaalisiin rakenteisiin, taloudellisen tuen kanavoitumiseen, keskitettyihin ja hajautettuihin ohjelmiin, PR-toiminnan tehokkuuteen, tavanomaiseen ja poikkeavaan (”vaihtoehto-”) aikuiskasvatuksen eroavaisuuksiin. Tämä sektori kattaa myös historialliset tutkimukset ja tuottaa raportteja palkalliseen opintovapaan tuloksista (eräissä osavaltioissa meillä on voimassa lakeja palkallisesta opintovapaasta). Näiden otsikoiden alla meillä on runsaasti julkaisuja, mutta vain muutamia systemaattisia empiirisiä tutkimuksia. Useimmissa raporteissa pelkästään **kuvailaan** taloudellista tukea, innovaatio-ohjelmia, tai uusia kokeiluluontoisia projekteja (esim. kokeiluluontoisia seminaareja, jotka on tarkoitettu erityisryhmille kuten työttömille, vammaisille tai ulkomaalaisille).

Vakiintuneiden aikuiskasvatustutkimusten ja uusien yhteiskuntaliikkeiden piirissä toimivien itseohjautuvien opintoryhmien väliset erot ovat juuri nyt mielenkiintoiset. Useimmat näistä raporteista ovat enemmän ideologisesti kuin empiirisesti orientoituneita. Useimmiten kirjoittajat uskottelevat, että oppiminen perinteisten instituutioiden ulkopuolella on väliinputoajaryhmille tehokkaampaa, luovampaa ja antoisampaa. On kuitenkin myönnettävä, että suurelta osin nuorempi sukupolvi karttaa perinteisiä kursseja ja ohjelmia. Heidän arvostelunsa kohdistuu byrokraatiaan kokonaisuudessaan, perinteisiin poliittisiin puolueisiin sekä ammattiyhdistysliikkeeseen, kirkkoihin, kouluihin ja jopa kansalaisopistoon. He eivät usko perinteisiin menestymisen muuttuvuuden, teknisen edistymisen, aseellisen puolustuksen ym. arvoihin. Heidän pettymykselleen löytyy useita syitä ja siksi on ymmärrettävää,

että uusien yhteiskunnallisten liikkeiden ideat kiehtovat heitä. Mielestäni aikuiskasvatuksen perinteisten instituutioiden on löydettävä uusia, puoleensa vetäviä toimintamuotoja, muutoin ne tulevat menettämään tämän nuoremman sukupolven ”asiakaskuntana”.

#### 4. Yhteiskunnan oppimistarpeet

Neljännän tutkimussektorin aiheina ovat yhteiskunnassa vallitseva oppimisilmapiiri, taloudelliset ja sosiaaliset koulutustarpeet, sekä ajankohtaiset tieteellisen kehityksen mukanaan tuomat haasteet. Noin 15 vuotta sitten opetus suunnitelmallisuuden avulla pyrittiin selvittämään tulevaisuuden oppimistarpeet ja vaikutukset eri elämäntilanteita ajatellen. Tämä laaja-alainen tutkimusohjelma toteutui kuitenkin vain tiettyjen yksityiskohtien osalta.

Tänä päivänä keskustellaan ensisijaisesti kolmesta asiasta: 1) massatiedotusvälineiden vaikutuksesta ihmiskunnan käyttäytymiseen, ajatteluun ja oppimishaluihin, 2) elämänarvojen muuttuminen ”materialistisista” ”post-materialistisiksi”, ja 3) korkean teknologian taitojen välttämättömyys, ei ainoastaan ammatin kannalta, vaan jokapäiväisen elämän kannalta. Aikuiskasvatukseen on tärkeää saada selville millä tavoin elämän tietokoneistaminen vaikuttaa ajatteluun, tunteisiimme ja sosiaalisiin kontakteihimme. Seuraavassa vain muutama näkökulma näistä monisäikeisistä ongelmista:

1. Massatiedotusvälineillä, erityisesti televisioilla, näyttää olevan kyky imeä kiinnostusta enemmän kuin stimuloida pitkävaikutteista, institutionalisoitua oppimista. Esimerkiksi: tärkeät yhteiskunnalliset ongelmat — ympäristö, rauha, työttömyys, kolmannen maailman köyhyys — koskettavat monia ihmisiä ja nämä aiheet ovat päivittäin esillä tiedotusvälineissä. Aikuiskasvatusseminaareja näistä ongelmista kuitenkin kysytään tai vaaditaan vain harvoin. Ihmiset eivät halua teoreettista keskustelua näistä aiheista. He ovat kiinnostuneita käytännönläheisistä kursseista kuten energian säästötoimista kotiloissa, puhtaitten puutarhantuotteiden viljelystä, luontaisravinnosta.

2. Perinteiset arvot (esim. työ, menestymisen ammatissa, ansiotulojen kasvu, sosiaalinen liikkuvuus) menettävät asemiaan ”post-materialistisille” arvoille (esim. sosiaaliset kontaktit, lisääntynyt vapaa-aika, luova kulttuuritoiminta, terveys, ympäristönsuojelu). Sukupolvien välille on muodostunut arvokui-

lu. Teollinen elämäntapa poikkeaa ekologisesta elämännäkemyksestä. Myös perinteiset luonnontieteet saavat osansa tästä arvostelusta.

3. Tärkeimmät tutkimuspolitiikan aiheet ovat: a) ihmisen päteyttäminen uuden elektroniikan käyttäjiksi ja b) ihmisten henkinen sopeuttaminen tietokoneyhteiskuntaan. Tutkijat analysoivat teknologisen innovaation seurauksia useissa tuotantolaitoksissa ja havaitsivat yhä merkittävimpiä eroja ”voittajien” ja ”häviäjien” välillä. Vain ”voittajat” tarvitsivat ja hankkivat uutta teknistä know-how’ta, kun taas ”häviäjät” tulevat epäpäteviksi ja heidän mahdollisuutensa löytää kiinnostavampia ja hyvin palkattuja työpaikkoja heikkenivät. Tästä huolimatta politiikot ja työnantajat vaativat ”hyökkäystä pätevyyden turvaamiseksi”, he pelkäävät uudenlaista mikroelektronikan ”lukutaidottomuutta”. He ovat vakuuttuneita siitä, että tämänkaltainen modernisaatio on ainoa tie edistykseen ja että skeptikot ovat ajastaan jäljessä. Näin ollen, tukea myönnetään, ei ainoastaan pätevoittamisprojekteille, vaan myös ”hyväksymisprojekteille”.

Nämä ristiriitaiset keskustelut, joita käydään automatisaatiosta, ydinenergiasta ym. valottavat sitä syvää ideologista kuilua, joka yhteiskunnassamme on todettavissa ja joka heijastuu erilaisina käsityksinä nykypäivän elämästä ja sosiaalisesta tulevaisuudesta. Asetelmaan ”teknokraatti contra ekologi”, liittyen eräät kasvatustieteilijät etsivät ”kolmatta tietä”. He kyselevät uutta määritelmää sivistykselle, määritelmää, joka olisi asenteeltaan positiivinen, mutta silti kriittinen teknistä kehitystä kohtaan. Nämä tutkijat pyrkivät laajentamaan pohditskelevan oppimisen vaikutuspiiriä, jotta sen kautta voitaisiin turvata ihmisille heidän henkilökohtainen identiteettinsä ja saada aikaan tyydyttäviä ratkaisuja teollisen nyky-yhteiskunnan perusongelmiin. Useimmat tämän linjan omaksuneista tutkijoista ovat vakuuttuneita siitä, että marxilaiset kategoriat ja käsitykset eivät ole suinkaan irrelevantteja, mutta riittämättömiä ne ovat tämän päivän todellisuudessa.

Vaikuttaa siltä, että aikuisten on välttämättä opittava enemmän kuin ennen ja lisäksi tämän oppimisen on oltava luonteeltaan sellaista, että he kykenevät sen avulla tekemään ratkaisuja inhimillisellä ja vastuullisella tavalla. Meidän tulee oppia muuttamaan perusteellisesti arvojamme, asenteitamme ja käyttäytymistämme, olkoonkin, että tällaista filosofiaa usein pidetään romanttisena, idealistisena haaveiluna ja

nykyajan vastaisena.

Olen vakuuttunut, että aikuiskasvatus tarvitsee, paitsi enemmän empiiristä tutkimusta, niin myös tutkimuksia, jotka perustuvat ihmiskunnan olemassaolon teoriaan, ihmiskunnan filosofiaan, uuteen etiikkaan, johon sisältyy vastuumme tulevaisuudesta, kolmannesta maailmasta ja luonnosta yleensäkin.

## *Yhteenveto*

Saksan liittotasavallassa aikuiskasvatus (ja erityisesti ammatillinen aikuiskasvatus) on kasvatuksen kenties koko kulttuurijärjestelmän voimakkaimmin kehittyvä sektori. Pääasiallisimpana syynä tähän on teknologinen kehitys ja sen mukanaan tuomat ongelmat. Tärkein poliittinen päämäärä on sopeuttaa ihmiset tähän tekniseen ja sosiaaliseen muutokseen. Poliitikot pyrkivät siis edistämään tämän modernisaation edellyttämää pätevöittävää koulutusta ja sen hyväksyntää. Valtiovalta ja teollisuus ovat erittäin kiinnostuneita innovoivista, tehokkuuteen tähtäävistä projekteista ja vähemmän kiinnostuneita teoreettisesti suuntautuneesta perustutkimuksesta.

Saksassa meillä on paljon tutkimusjulkaisuja aikuiskasvatuksesta. Toisaalla on teoreettisia esseitä, joista puuttuu empiirinen tieto; toisaalla on raportteja ja kyselyitä, joista puuttuu teoreettinen tausta. Se mitä me tarvitsemme on enemmän teoriaan, jopa antropologiaan pe-

rustuvaan empiiristä tutkimusta.

Tutkimusmenetelmien käytössä olemme siirtyneet kvantitatiivisesta, normatiivisesta paradigmasta kvalitatiiviseen, tulkitsevaan paradigmaan. Tästä seuraa yhä suureneva joukko tapaustutkimuksia oppimiselämäkerroista ja oppimistilanteista, mutta vain muutamia yleistettäviä tuloksia. Tavallisimmat yleistukset aikuisten oppimisesta ovat joko triviaaleja, spekulioivia tai sitten erittäin yksityiskohtaisia. Aikuisten oppimistyyliissä ja oppimistarpeissa ilmenevä vaihtelu näyttää olevan yhtä laajaa kuin elämäkerroissa ja elämäkokemuksissa havaittava vaihtelu.

Henkilökohtainen mielipiteeni edellä mainituista havainnoista on: On tuskin mahdollista hahmottaa ideaalisia opetusmenetelmiä. Tiedon sisäistäminen ja integrointi aikuisten kognitiivisiin rakenteisiin tapahtuu erittäin yksilöllisellä tavalla. Aikuisten kasvattaminen tai opettaminen input-output -mallin mukaan on hyvin rajallista. Aikuiskasvatuksen parissa toimivan opetushenkilöstön on kiinnitettävä erityistä huomiota opetusympäristöön ja oppimisolosuhteisiin, jotta ne stimuloisivat itse-oppimiskeluun ja vahvistaisivat itsenäisyyttä, ja siten edistäisivät sosiaalista oppimista ja ryhmän jäsenten keskinäistä ymmärtämystä.

Kymmenen vuotta sitten uskoin löytäväni enemmän konkreetteja vastauksia aikuisten oppimiskysymyksiin. Mutta kysymykset ovat vain lisääntyneet.